

Μακεδονικά

Τόμ. 7 (1967)

Εις μνήμην Αλέξανδρου Λέτσα

Μια ανέκδοτη επιστολή του Π. Μ. Κοντογιάννη
περί Μακεδονίας

Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.985](https://doi.org/10.12681/makedonika.985)

Copyright © 2015, Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαδόπουλος Σ. Ι. (1967). Μια ανέκδοτη επιστολή του Π. Μ. Κοντογιάννη περί Μακεδονίας. *Μακεδονικά*, 7, 375-378. <https://doi.org/10.12681/makedonika.985>

τὸ σπληνίζου, πὼς ἔγινε ἀπὸ τὸ «σπλήνα» (;) καὶ τὸ χολῶ ἀπὸ τὸ χολή, γράφει δηλ. πράγματα περιττά κι ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα κι ἀναμειγνύει νέα με ἄρχαϊα. Ἐγὼ τοῦ ἀντιπαρατηρῶ ὅτι ἔρχομαι ἄρχαϊο χολά - ω (-ῶ) ἀπὸ τὸ χολή, ἀλλὰ καὶ χολό - ω (-ῶ) ἀπὸ τὸ χόλος. Δὲν τὰ διστάλλει κι ἐκφράζεται συγκεκριμένα.

10. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ λέξι κ' ἐπέ, κιπέ δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς κατὰ ποῖο τρόπο ἔχει καταχωριστῆ, γιατί γιὰ ξένες λέξεις καὶ μάλιστα γιὰ τουρκικες, ὅσες ὁ ἴδιος δὲν ἤξερα—διότι δὲν εἶμαι κι ἐγκρατῆς τῆς τουρκικῆς—ρωτοῦσα ἄλλους ἢ τουρκομαθεῖς ἢ καὶ οὐχὶ καὶ με πληροφοροῦσαν· φρόντιζα δὲ ἡ πληροφορία τους νὰ εἶναι ἔγκυρος. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι παρεισέφησε κατόπιν ἐσφαλμένης πληροφορίας.

Τὸ ἐπίρρημα ἔχει ἀντίστοιχο, νομίζω, τὸ ἀρχαῖο εἰ δὲ μὴ καὶ προήλθε, ὅπως κι ἐκεῖνο ἀπὸ συντάξεις ἑλλειπτικῆς· π.χ. νὰ μὴ νδέης, κ' ἐπέ ὕστια, ὄ,τ κι νὰ κάμς, χαμένα· οἱ φράσεις αὐτὲς λέγονται καὶ κάπως πλήρεις: πὲ νὰ μὴ νδέης, κ' ὕστια, ὄ,τ κι νὰ κάμς, χαμένα· οἱ πλήρεις εἶναι· εἰπέ νὰ μὴ τύχης, σοῦ δώση ἡ μοῖρα, καί, ἂν σοῦ δώση, ἡ μοῖρα ὕστερα, ὄ,τι καὶ νὰ κάμης, ἀνωφελῶς θὰ τὸ κάμης.

11. Δὲ μπορῶ νὰ συμφωνήσω καὶ ὡς πρὸς ὅσα γράφει γιὰ τὴ φράσι μου «τέλει' ἀγαθὰ»· τὰ θεωρῶ ἐξεζητημένα. Ἐκμειεῖθε θεωρίες κατὰ τὴ γνώμη μου ἀστήρικτες. Λέγει πὼς πρόκειται ἐδῶ γιὰ τέλη ἀγαθὰ καὶ τὸ συνδυάζει με τὸ Σολῶναιο «μηδένα πρό τοῦ τέλους μακάριζε». Δὲ μπορῶ νὰ συμφωνήσω, γιατί ἀκούει κανένας αὐτοῦς, ποῦ τὸ εὐχονται, νὰ λέγουν τέλει' ἀγαθὰ καὶ τότε - τότε καὶ τέλεια ἀγαθὰ.

Θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ προσθέσω καὶ τὰκόλουθα. Στὸ τέλος τῆς κριτικῆς τοῦ γράφει κι αὐτά. «Ὅποιος ξέρει καλά, πόσο κοπιαστικὴ εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπασχόληση γιὰ ἕναν ΠΑΙΔΑΓΩΓΟ, αὐτὸς θὰ δεῖξῃ πλήρη ἀναγνώριση στὸ συγγραφέα γιὰ τὸν εὐτυχὴ αὐτὸ (;) καρπὸ τῆς ἀγάπης του πρὸς τὴν πατρίδα του». Τοῦ ἀπαντῶ δὲ δέχομαι, ὅσα παραπάνω φθέγγεται. Δὲν ἐπιτρέπω σκέψεις κ' ἰδέες ἰδικές του νὰ τις παρουσιάξῃ ὡς ἰδικές μου· νὰ με ὑποκαθιστᾷ στὶς γνῶμές μου· οὔτε καὶ τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ παιδαγωγοῦ στὴν προκειμένη περίπτωσι. Προέβην στὴ συγγραφῆ τοῦ βιβλίου μου αὐτοῦ ἀπὸ ἀγάπη ὄχι τόσο τῆς γενετήρας μου, ὅσο τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς πῶ μεγάλης Πατρίδος μου, τῆς Ἑλλάδος.

X. Γ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΜΙΑ ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Π. Μ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ ΠΕΡΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Δημοσιεύουμε παρακάτω μιὰ ἀνέκδοτη, ὅσο ξέρουμε, ἐπιστολὴ ἢ, καλύτερα, ἕνα σύντομο ὑπόμνημα¹, ποῦ ὁ ἀείμνηστος Παντελῆς Μ. Κοντογιάννης ἔστειλε στὶς 11 Ἰουνίου τοῦ 1907 στὸν τότε Γενικὸ Πρόξενο τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονικίη², σχετικὰ με τὴν ἔρευνα τῆς νεώτερης ἱστορίας τῆς Μακεδονίας.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Κοντογιάννης, ὁ πρῶτος ἱστορικός μας ποῦ ἀσχολήθηκε ἀποκλειστικὰ καὶ συστηματικὰ με τὴ νεώτερη ἱστορία μας, ἂν καὶ καταγόταν ἀπὸ τὴ Χίο,

¹ Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ, ποῦ εἶναι γραμμένο καὶ στὶς τέσσερις σελίδες διφύλλου χάρτου διαστάσεων 0,20×0,25, μοῦ τὸ παραχώρησε ὁ ὑπάλληλος τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν κ. Ἰωάννης Παπατσιούμας, ποῦ τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή.

² Ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1904 ὡς τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1907 Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονικίη ἦταν ὁ γνωστὸς γιὰ τὴ δράση του Λάμπρος Κορομηλάς. Βλ. γι' αὐτόν: Βασ. Λαούρδα, Τὸ Ἑλληνικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονικίης, 1903-1908, Θεσσαλονικίη 1961, σ. 11 κέ.

δέθηκε στενά με τη Μακεδονία. Μετά τις πανεπιστημιακές του σπουδές στην Αθήνα και στο Μόναχο, υπηρέτησε ως εκπαιδευτικός πρώτα στα βάθη της Μ. Ασίας (στην Καισάρεια της Καππαδοκίας) και ύστερα στην πατρίδα του. Το 1906 ήλθε στη Θεσσαλονίκη ως διευθυντής του Έλληνικού Γυμνασίου της και έμεινε στη θέση αυτή ως το 1910. Έπειτα ξαναγύρισε για λίγα χρόνια στη Χίο και κατόπιν εργάστηκε στην Αθήνα ως το 1926, όποτε η Πολιτεία του έμπιστεύθηκε την έδρα της νεοελληνικής ιστορίας στη νεοιδρυμένη τότε Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το ίδιο Πανεπιστήμιο ό Κοντογιάννης διοήρξε και ό πρώτος πρύτανης, αλλά δυστυχώς δέν έζησε πολύ για να συνεχίσει τό διδακτικό και έπιστημονικό του έργο· πέθανε στις 14 Σεπτεμβρίου του 1928 στη Χίο¹.

Τό ενδιαφέρον του Κοντογιάννη για τή Μακεδονία εκδηλώθηκε και στα έπιστημονικά δημοσιεύματά του. Άρκετές μελέτες του πάνω σε θέματα τής νεώτερης ιστορίας τής Μακεδονίας είδαν τό φώς κατά τό διάστημα 1909-1915, δημοσιευμένες είτε σε χωριστό τεύχος είτε σε περιοδικά και έφημερίδες. Μνημονεύουμε εδώ τις δύο σπουδαιότερες: «Σχολεία άλλοφύλων έν Θεσσαλονίκη», δημοσιευμένη στο «Μακεδονικών Ημερολόγιον» τ. 3 (1910) σ. 155-185, σ. «Οί πειρατά και ή Θάσος», Αθήνα 1915.

Τό έργο του διευθυντή του Έλληνικού Γυμνασίου τής Θεσσαλονίκης στα δύσκολα εκείνα χρόνια, πού όργιάζαν οι ξένες προπαγάνδες στη Μακεδονία, δέν ήταν καθόλου εύκολο, αλλά ό Κοντογιάννης, με τις γνώσεις, τή σύνεση, τό ζήλο και τόν πατριωτισμό του, έφερε σε πέρας τήν άποστολή του. Ένα δείγμα άκριβώς του ζήλου του είναι και τό υπόμνημά του αυτό πού δημοσιεύουμε. Σ' αυτό με συντομία, αλλά και με σαφήνεια, πού δείχνει τήν καλή γνώση τών πραγμάτων, ό Κοντογιάννης τονίζει στο Γενικό Πρόξενο τήν ανάγκη να μελετηθή ή νεώτερη ιστορία τής Μακεδονίας, γιατί, όπως γράφει χαρακτηριστικά, «ή Μακεδονία ύπέρ πάντων άλλων ίσως Έλληνικήν χώραν έχει να επιδείξη ιστορικάς σελίδας λαμπράς κατά τούς χρόνους τής Τουρκοκρατίας». Ίδιαίτερα έπισημαίνεται τα κυριότερα θέματα πού πρέπει να έρευνηθούν και πού κατά τή γνώμη του είναι τά έξής: ή παιδεία, οι κουτσοβλαχικές κοινότητες, τά μοναστήρια και γενικά ή εκκλησιαστική ιστορία, ή συγκοινωνία, ή τουρκική διοίκηση, ή βιοτεχνία και τό έμπόριο στο έξωτερικό και στο έξωτερικό, οι κοινότητες πού παρουσίασαν άνθηση έπί τουρκοκρατίας (Μελένικο, Θεσσαλονίκη, Κοζάνη, Μαντιμοχώρια Χαλκιδικής κ.λ.), ό ρόλος τών Μακεδόνων στο έξωτερικό έμπόριο τής οθωμανικής αυτοκρατορίας με τήν Κεντρική Ευρώπη και ή συμβολή τών στην ανάπτυξη τών ελληνικών κοινοτήτων του έξωτερικού, και άλλα.

Ό Κοντογιάννης δέν σταματά εδώ. Συνεχίζοντας, με τήν ίδια πάλι μεστή σε περιεχόμενο συντομία του, καθορίζει και τις πηγές, τό άνεκμετάλλευτο υλικό, πού πρέπει να χρησιμοποιήση ό έρευνητής. Και στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε πόσο πλήρεις, για τήν εποχή του βέβαια, είναι οι γνώσεις του. Η έπιστολή του κλείνει με μιá συγκινητική πρότασή του να αναλάβη ό ίδιος τήν ιστορική αυτή έρευνα, πού τή χαρακτηρίζει «*επειγούσαν και άπαραίτητον*», γιατί «*δέν θα είναι και άσχετος προς τόν σημερινό διεξαγόμενον έν τή χώρα ταύτη άγών, όστι θα μάς παράσχη άναμφιβόλως και έπιχειρήματα ίκανά, τά όποια θα άντιτάξωμεν άποτελεσματικώς, ως νομίζω, προς τούς πολεμικούς ήμών*». Τέλος σημειώνει ένδεικτικά και τό έξής: «*Δέν νομίζω δε, ότι ή δαπάνη, ήτις θα άπαιτηθή χάριν αυτής, θα είναι τσοσάτη ώστε να έμβάλη εις διαταγόν τινα*».

¹ Για τή ζωή και τό έργο του Κοντογιάννη βλ. Μ. Αάσκαρι, Παντελής Μ. Κοντογιάννης, «Έπιστημονική Έπετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης» τ. 1 (1927) 225-235, όπου και πλήρης κατάλογος τών έπιστημονικών δημοσιευμάτων του Κοντογιάννη.

Ἄς δοῦμε ὁμως ὀλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ὑπομνήματος τοῦ Κοντογιάννη:

Κύριε Γενικὲ Πρόξενε,

- σ. 1 *"Εκ τινων προχείρων ἑρευνῶν, τὰς ὁποίας ἐπεχείρησα ἐνταῦθα κατὰ τὸν λήξαντα χειμῶνα, ἐπίστην, ὅτι ἡ Μακεδονία ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἰσῶς Ἑλληνικὴν χώραν ἔχει ἐν ἐπιδείξει ἱστορικὰς σελίδας λαμπρὰς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, διότι καὶ τὰ γράμματα ἐκαλλιεργήθησαν ἐν αὐτῇ κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκεῖνους χρόνους (ἡ σχολὴ τῆς Κοζάνης εἶναι μία τῶν ἀρχαιότατων σχολῶν ἐξ ὧσων συνεστάθησαν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι) καὶ λογίους ἄνδρας ἀνέδειξε, τῶν ὁποίων ἡ φήμη καὶ τὸ ὄνομα ἀπέβησαν αὐτὸ τοῦτο Πανελληνία, καὶ τὸ ἐμπόριον ἀνέπτυξεν, εἰς ὃ κυρίως ὀφείλει τὴν ἀναγέννησιν αὐτῆς ἡ Ἑλλάς. Αἱ Κουτσοβλαχικαὶ ἰδίως κοινότητες αὐτῆς εἶναι ἀξίαι πολλῆς προσοχῆς, ἂν δὲ μελετηθῇ ἡ ἱστορία αὐτῶν, θὰ καταδειχθῇ, νομίζω, ἡ μερίστη ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν καθόλου ἤσκησαν αὐταὶ ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ*
- σ. 2 *Ἑλληνικοῦ ἔθνους.*

Ἄλλὰ καὶ αἱ πολλαὶ τῆς χώρας μοναὶ (δὲν λαμβάνω πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς μονὰς τοῦ ἁγίου Ὅρους, περὶ ὧν εἰ καὶ ἐγράφησαν πολλὰ, δύνανταί τις ὁμοῦ πολλὰ ἀκόμη νὰ εἴπῃ ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν) καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ ἡ συγκοινωνία, ἡ κατὰ τὴν περίοδον περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπάρχουσα ἐν τῇ χώρᾳ, καὶ ἡ Τουρκικὴ διοίκησις αὐτῆς, καθ' ὅσον εἶναι δυνάταν νὰ διαφορισθῇ ἐξ Ἑλληνικῶν πηγῶν, καὶ τὸ ἐμπόριον αὐτῆς, τὸ τε ἑσωτερικόν καὶ τὸ ἐξωτερικόν, καὶ ἡ μικρὰ βιομηχανία ἢ χειροτεχνία, καὶ ταῦτα πάντα, λέγω, δύνανται νὰ ἀποβῶσιν ἀντικείμενον ἰδίων μελετῶν, δι' ὧν θὰ γνωσθῇ ὄχι μόνον ἡ ἱστορία αὐτῆς ταύτης τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ἡ καθόλου ἑλληνικὴ ἱστορία. Πόλεις δὲ τινες τῆς Μακεδονίας (Μελένικον, Θεσσαλονίκη, Κοζάνη, Μαδεμοχώρια) καὶ μοναὶ (αἱ παρὰ τὸν Ὀλυμπον, ἡ μονὴ τῆς Εἰκοσιφονίσσης ἐν Παργαίῳ, μονὴ τοῦ Σπαρμοῦ κ.τ.λ.) ἔχουσιν ἐξαιρετὴν ἱστορίαν καὶ δύνανται ἐπίσης νὰ ἀποβῶσιν τὸ ἀντικείμενον ἰδίων μελετῶν.

Ἐπίσης ἰδίως προσοχῆς καὶ ἰδίας μελέτης ἀξίον εἶναι τὸ Μακεδονικὸν ἐμπόριον. Μᾶς εἶναι ὀφθαλμῶν γνωστὸν καὶ παραδεδομένον, ὅτι Μακεδόνες, ἐκ τοῦ νοτίου καὶ νοτιοδυτικοῦ τμήματος τῆς χώρας κυρίως, ἴδρσαν ἐμπορικὰς κοινότητας, ὄχι ὀλίγας, ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ (ἐν τῇ τελευταίᾳ χώρᾳ ὑπῆρχον τριάκοντα Ἑλληνικαὶ κοινότητες, ὑπὸ Μακεδόνων, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἰδρωθεῖσαι) ἐν ταῖς χώραις δηλαδὴ ἐκεῖναις, μεθ' ὧν ἡ Μακεδονία κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εὐρίσκειτο εἰς ἐπικοινωνίαν ἐμπορικὴν πικνὴν. Αὐτὴ τέλος ἡ κοινότης τῆς Βιάννης,

- σ. 3 *ἡ μερίστην σπουδαιότητα ἔχουσα ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἡμῶν ἱστορίᾳ, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον/δημιούργημα Μακεδονικόν. Πῶς ὁμοῦ διεξήγετο τὸ ἐμπόριον τοῦτο, ὑπὸ τίνων ὄρων, τίνες διέπρεψαν ἐν αὐτῷ, τίνα ἐμπορεῖματα Εὐρωπαϊκὰ εἰσήγοντο εἰς Τουρκίαν διὰ τῶν Μακεδόνων, ἢ ἐξήγοντο Τουρκικὰ εἰς Εὐρώπην, καὶ καθόλου τίς ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ Μακεδονικοῦ ἐμπορίου, περὶ πάντων τούτων λεπτομερεῖας ἀκόμη δὲν γνωρίζομεν. Ἐν τούτοις περὶ πάντων τούτων ζήτημάτων ἀπόκειται πολλαχού τῆς Μακεδονικῆς χώρας πλουσιώτατον ὕλικόν, ἀνεκμετάλλετον μέχρι τοῦ νῦν. Ἡ Κοζάνη ἰδίως κέκτηται βιβλιοθήκην ἀξιόλογον, ἐν τῇ ὁποίᾳ διασώζονται πλείστα ἔγγραφα καὶ χειρόγραφα λογίων ἀνδρῶν καὶ διδασκάλων αὐτῆς, ἡκμασάντων πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως.*

Τὸ Βλαχοζιβανδὸν ἐπίσης διαφυλάττει τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ, ἰδρωθεῖσαν, ὡς εἶναι γνωστόν, πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ μονὴ τοῦ Σπαρμοῦ καὶ πλείσται παρὰ τὸν Ὀλυμπον μοναὶ διασώζουσιν ἀκόμη βιβλία, χειρόγραφα, ἔγγραφα καὶ ἄλλα ἱστορικὰ κειμήλια. Τὸ αὐτὸ δύνανται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς μονῆς τῆς Εἰκοσιφονίσσης. Ἡ Σιάτιστα καὶ ἡ Καστοριά ἔχουσι βιβλιοθήκην (ἢ πρότη) καὶ συλλογὰς ἰδιωτικὰς (ἢ δευτέρα). Ἐν αὐτῇ τέλος τῆ Θεσσαλονικῆς ἔχομεν δύο ἀξίας πολλοῦ λόγου συλλογὰς βιβλίων καὶ ἐγγράφων, ἐνοῦσιν τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Φιλεκταϊδευτικοῦ Συλλόγου καὶ τῆς μονῆς τῶν Βλατέων. Εἶναι δ' ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὅτι καὶ ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὅρους ἀπόκειται πλουσιώτατον ὕλικόν, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν, περὶ ἧς ὁ λόγος:

σ. 4 Ἐκτὸς δὲ τῆς Μακεδονίας εἰδήσεις περὶ αὐτῆς περιέχουσιν οἱ Πατριαρχικοὶ κώδικες, οἱ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἀποκείμενοι, ἢ βιβλιοθήκη τοῦ μετοχίου τοῦ Παναγίου τάφου ἐν Κωνσταντινουπόλει, / ἢ βιβλιοθήκη τῶν Ἱεροσολύμων, αἱ ἐν Ἀθήναις βιβλιοθήκαι καὶ συλλογαὶ (Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη καὶ ἡ συλλογὴ τῶν ἐγγράφων αὐτῆς, Βιβλιοθήκη Βουλῆς καὶ ἡ συλλογὴ τῶν ἐγγράφων αὐτῆς, Ἐθνολογικῆς ἑταιρίας βιβλιοθήκη καὶ Συλλογῆς). Ἐν Βουδαπέστη δὲ, ἐν Βιέννῃ καὶ ἐν Λειψίᾳ δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ σώζονται ἐπίσης εἰδήσεις, δυνάμεναι νὰ ἐπιζητῶσιν φθῶς εἰς τὴν Μακεδονικὴν ἱστορίαν, περὶ ἧς ὁ λόγος.

Τῶν ζητημάτων τούτων τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἥτις πρὸ πολλοῦ ἔπρεπε νὰ γίνῃ, καὶ περὶ τῆς ὁποίας προχείρωσ καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς κάμνω ἐνταῦθα λόγον, πρόθυμος ὢν νὰ ὀμιλήσω διὰ μακρῶν πρὸς ὑμᾶς περὶ αὐτῆς καὶ προφορικῶς, συνιστῶ, Κύριε Γενικὲ Πρόξενε, θερμότερα, τολμῶ δὲ νὰ ἀναλάβω, ἔχων ὅπωςδήποτε ἐμπειρίαν τινὰ περὶ τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς περιόδου ταύτης. Δὲν νομίζω δὲ, ὅτι ἡ δαπάνη, ἥτις θὰ ἀπαιτηθῇ χάριν αὐτῆς, θὰ εἶναι τοσαύτη ὥστε νὰ ἐμβάλῃ εἰς δισταγμὸν τινα. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον κρίνω τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐπιγούσαν καὶ ἀπαραίτητον, καθ' ὅσον, νομίζω, ὅτι δὲν θὰ εἶναι καὶ ἄσχετος πρὸς τὸν σήμερον διεξαγόμενον ἐν τῇ χῶρᾳ ταύτῃ ἀγῶνα, διότι θὰ μᾶς παράσχη ἀναμφιβόλως καὶ ἐπιχειρήματα ἰκανά, τὰ ὁποῖα θὰ ἀντιτάξωμεν ἀποτελεσματικῶς, ὡς νομίζω, πρὸς τοὺς πολέμιους ἡμῶν.

Ἐπὶ τούτοις δέξασθε, Κύριε Γενικὲ Πρόξενε, τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐξαιρέτου πρὸς ὑμᾶς τιμῆς, μεθ' ἧς διατελῶ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ
τῇ 11ῃ Ἰουνίου 1907

ὄλως ἡμέτερος
Παντελῆς Μ. Κοντογιάννης
γυμνασιάρχης τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Γυμνασίου.

Δὲν ξέρομε ποιὰ τύχη εἶχε ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ Κοντογιάννη. Φαίνεται μᾶλλον πῶς δὲν δόθηκε καμιά συνέχεια. Ἴσως σ' αὐτὸ συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός ὅτι τρεῖς μῆνες ἀργότερα ὁ δραστήριος Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονικὴ Λάμπρος Κορομηλάς, ἐπειτ' ἀπὸ ἀπαιτήση τῆς Πύλης ποῦ ὑποκινήθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους, ἀνακλήθηκε ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ διορίστηκε πρεσβευτῆς στὴν Οὐάσιγκτων.

Ἀπὸ τότε ποῦ ἔγραψε τὸ ὑπόμνημά του ὁ Κοντογιάννης πέρασαν ὀλόκληρα 60 χρόνια. Θὰ μπορούσαμε, ἂν δὲν τὸ θεωρούσαμε ἄσκοπη ἐπίδειξι βιβλιογραφικῶν γνώσεων, νὰ παραθέσουμε ἐδῶ τι πραγματοποιήθηκε ὡς τώρα ἀπὸ ὅσα εἶχε προτείνει ἐκεῖνος νὰ μελετηθοῦν. Οἱ σχετικὲς βέβαια ἐργασίες δὲν εἶναι καὶ λίγες, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν καλύπτουν τὸ κενὸ καί, τὸ χειρότερο, οἱ περισσότερες δὲν εἶναι γραμμένες με τοὺς αὐστηροὺς κανόνες τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἔτσι οἱ προτάσεις τοῦ Κοντογιάννη ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τὴν ἀξία τους καὶ ἡ ἐπιστολὴ του εἶναι σάν νὰ γράφτηκε χθὲς ἢ σήμερα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ